

VETENSKAPS-
AKADEMIENS
1800-talsuniform
inkluderade båt-
hatt och värja.

Akademisk uniform

Christer Nordlund

Liksom många andra organisationer har Vetenskapsakademien haft sin egen klädtradition, som bidragit till inre sammanhållning, representativitet och exklusivitet. Akvarellen här till höger demonstrerar den stil som Akademien föredrog under 1800-talet. Numera ser ledamöterna inte riktigt ut på det viset när de träffas för sammanträden eller fester, men den gamla stilen har ändå satt sina spår. Den svarta fracken med den broderade kragen speglar Akademiens ideologi och är en del av dess materiella kultur.

Under Akademiens första decennier fanns såvitt vi vet inte någon uttalad regel om hur ledamöterna borde klä sig i samband med de formella sammanträdena. Det fanns ingen inhemska tradition att luta sig mot, utan det låg på var och en att följa tidens stilideal, vilket för män i detta samhällsskikt vanligen innebar halskrås, knäbyxor och halvlång rock i mer eller mindre exklusiva tyger. Först mot slutet av seklet började en mer enhetlig akademisk utstyrsel användas. Förändringen hängde samman med att kung Gustav III år 1778 lät införa den så kallade nationella dräkten, även kallad svenska dräkten.

Det fanns flera avsikter med den nationella dräkten. Den skulle ge glans åt adeln och ämbetsmannakåren samtidigt som den var designad på ett ålderdomligt sätt, som skulle föra tankarna till Sveriges historia och därmed stärka fosterlandskänslan. Dessutom fanns en tanke om att den skulle få de högre stånden och medelklassen att sluta apa efter utländskt mode. Därmed skulle dräkten förhindra lyxkonsumtion av i första hand importerade varor, vilket förväntades gynna de inhemska näringarna. Nationella dräkten gjordes i två olika varianter för både män och kvinnor, en allmän och en som endast skulle användas vid hovet. Det var ingen större utseendemässig skillnad på de båda modellerna, förutom när det gällde färgerna på tyget: hovdräkten hade olika bestämda färgkombinationer, medan den

AKVARELL med förslaget till Vetenskapsakademiens uniform. Målningen beställdes från Akademiens illustratör Johan Abraham Alexander och levererades 1828.

allmänna dräkten var enfärgad. Alla färger var tillåtna, men vid de kungliga akademierna, inklusive Vetenskapsakademien, påbjöds att en svart variant skulle användas.

Nationella dräkten, som för herrar innebar kort jacka, kort axelkappa, knäbyxor med bälte, halvstövlar och rundkullig hatt med på ena sidan uppvikt brätte, användes tydligen flitigt av männen under Gustav III:s tid som regent och även sedan sonen Gustav IV Adolf tagit över. Efter franska revolutionen och under Napoleonkrigen i början av 1800-talet genomgick emellertid herrmodet i Europa en tydlig förändring. Knäbyxorna förlorade status och i stället blev långbyxor allt mer populära. Samtidigt kom Storbritannien att ersätta Frankrike som normbildare för herrmodet. Där utvecklades i slutet av 1700-talet den så kallade fracken, en rock med kluvet skört baktill. Plagget var inledningsvis tänkt att bäras av ryttare, men blev med tiden populärt både bland adeln och inom militären och diplomatkåren.

År 1827 inledde Vetenskapsakademiens ledamöter en diskussion om behovet av en ny enhetlig klädedräkt, som stämde överens med tidens stilideal.

Sekreteraren Jöns Jacob Berzelius lade fram en idé om att Akademien borde anlägga en civil uniform i form av en svart frack, och efter ett akademimöte i början av 1828 uppdrogs åt en grupp ledamöter att utarbeta ett förslag på hur den skulle se ut. Uniformskommittén bestod av de tre herrarna Christian Ehrenfried von Weigel, Magnus Martin af Pontin och Carl Eduard Gyldenstolpe. De två första var högt uppsatta läkare, medan den tredje var överstekammarjunkare och greve. Man får anta att de också ansågs besitta viss estetisk kompetens.

Förslaget att inrätta en ny akademidräkt hängde inte bara ihop med att herrmodet höll på att skifta i Europa. Den främsta anledningen till att Akademien ansåg sig behöva en mer representativ stil just vid denna tidpunkt var sannolikt att den, precis som universitetet, hade fått rätten att utse två egna representanter till riksdagens prästestånd. År 1828 tog också två ledamöter, juristen Gabriel Poppius och läkaren Carl Johan Ekström, plats i ständsriksdagen. (Denna rätt gällde dock bara fram till 1866, då representationsreformen trädde i kraft.) Till kontexten hörde också att hela Akademien som organisation var stadd i förändring. Under Berzelius ledning justerades klassindelningen, och Vetenskapsakademien började i praktiken allt mer att fungera som ett ämbetsverk, om än i privat regi. Dessutom infördes den årliga högtidsdagen, som firas än i dag, och även under den kom representativa kläder väl till pass.

Efter två veckors arbete kunde dräktkommittén genom von Weigel presentera ett förslag som bestod i att Akademiens representanter i riksdagen, och även dess ledamöter och ämbets- och tjänstemän, skulle bära en frackliknande uniform. Tanken var att fracken skulle vara blå, något som inte var ovanligt i Storbritannien, där det även förekom frackar i andra kulörer. Akademiens frack skulle vidare ha förgyllda knappar med tre kronor på samt hög, svart sammetskrage med broderi. Det rådde delade meningar om vilken färg som var att föredra, och efter en omröstning, med 16 röster mot 15, beslöt man att uniformen skulle vara svart. Denna färg ansågs möjligen mer korrekt än blått och dessutom låg valet ju i linje med Berzelius ursprungliga idé.

Enligt det slutgiltiga förslaget, som sedermera godkändes av kung Karl XIV Johan på våren 1828, skulle man inom Akademien bära svart frack med dubbla slag, svart, broderad sammetskrage med Akademiens emblem samt svarta knappar. Till fracken skulle även bäras hatt och civil ämbetsvärja. Som framgår av akvarellen skulle byxorna vara långa och smala, och Akademiens hatt finnas i två varianter. De ledamöter som var riksdagsmän skulle bära rund hatt, medan de övriga kategorierna skulle bära trekantig

så kallad båthatt. Skissen i vänstra hörnet av akvarellen (se s. 533) visar kragens broderi, som förutom lagerkrans skulle bestå av en femuddig stjärna med strålkran – symbolen för Nordstjärnan, vilken varit en del av Akademiens emblem ända sedan 1741.

Därmed hade Akademien fått en egen frackliknande uniform som var i takt med tiden men med detaljer som samtidigt skapade unicitet och innebar att ledamöterna kunde skilja sig från mängden. Någon särskild dräkt för potentiella kvinnliga ledamöter övervägdes uppenbarligen inte.

Vetenskapsakademiens svarta frackuniform med hatt och värja användes under hela 1800-talet, men efter sekelskiftet avtog intresset för den. Munderingen i sin helhet kom under 1900-talet till slut bara att användas vid särskilt märkvärdiga sammanhang, som när Akademiens ständige sekreterare 1960 deltog i Royal Societys 300-årsjubileum. Däremot hade den svarta fracken i sig kommit till Sverige för att stanna, både inom och utom Akademien.

Idén med frack och broderad krage anammades av andra kungliga akademier i landet. Musikaliska akademien började använda sin egen krage 1841, Lantbruksakademien 1873 och Ingenjörsvetenskapsakademien hade egen krage redan från starten 1919. Frackmodet fick även genomslag inom universitetsvärlden. Vid Uppsala universitet började svart frack användas som högtidsdräkt i samband med doktorspromotionerna 1838 och även där lade man sig till med broderad krage. Under andra hälften av 1800-talet etablerades fracken som allmänt aftonplagg, kompletterad med vit, stärkt skjorta, vit väst samt i regel också vit halsduk. En viss statusförskjutning ägde sedan återigen rum i och med att smokingen slog igenom som sällskskapsdräkt efter första världskriget. Sedan dess har fracken i Sverige främst kommit att användas vid större högtider samt vid diverse akademiska ceremonier.

Vid Vetenskapsakademiens sammanträden var det under första halvan av 1900-talet självklart att samtliga närvarande, även de vanliga ledamöterna, skulle bära svart frack. Seden blev att man bar svart väst på dagen och vit väst på kvällen. Ännu under 1970-talet var Akademiens främsta företrädare – preses, ständige sekreteraren och akademirådet – alltid frackklädda i samband med sammankomsterna. Lusten att bära frack minskade dock dramatiskt vid denna tid; för vissa ledamöter kunde fracken, med dåvarande överbibliotekarien Wilhelm Odelbergs ord, förefalla som ”ett meningslöst besvär, en kanske smått löjlig relik som förlorat sin mening och som därtill är i dålig samklang med med [sic] tidsandans krav på nivelering och jämlikhet”. Det framfördes gång på gång förslag om att frackkravet skulle avskaffas, vilket till slut skedde 1976. Frågan var då uppe till omröstning för tredje gången, och med 34 röster för ett avskaffande och 21 röster emot bröts en närmare 150 år gammal tradition. Utöver att frackkravet avskaffades gjorde man en notering i sammanträdesprotokollet om

att ”nyinträdande ledamöter i fortsättningen inte skall uppmanas att bära frack när de gör sitt inträde i akademien”.

Kostym av valfritt snitt blev nu ett gångbart plagg för herrarna vid Akademiens ordinarie sammankomster. Uppenbarligen fanns det dock ännu ett behov av att markera tillhörighet och exklusivitet, eftersom det till kostymen lanserades en sober mörkblå slips med Vetenskapsakademiens emblem, som endast ledamöter hade rätt att bära. För kvinnliga ledamöter skapades på motsvarande vis en särskild schal. Därtill framställdes en kragnål och manschettknappar för herrar och en brosch för damer. Numera används svart frack av Akademien endast som högtidsdräkt, till exempel vid årshögtiderna och under Nobelfestligheterna. Men det finns ett diskret spår kvar från 1820-talet: den broderade kragen som, även om dess utseende har förändrats med tiden, fortfarande bidrar till att skilja ut Akademiens manliga ledamöter från övriga frackklädda personer.

★

Uppgifterna om Vetenskapsakademiens klädtraditioner är hämtade från ett utkast till ett föredrag av Wilhelm Odelberg från den 10 mars 1976, samma dag som Akademien avskaffade fracktvånget. Det opublicerade manuskriptet finns i Vetenskapsakademiens arkiv. Nationella dräktens tillkomst och utseende beskrivs i Eva Bergman, *Nationella dräkten: En studie kring Gustaf III:s dräktreform 1778* (Stockholm, 1938). Kopplingen mellan frackuniformen och Vetenskapsakademiens riksdagsrepresentation beskrivs i Maria Asps B-uppsats i idéhistoria, ”Vetenskapsakademiens representationsrätt i ståndsriksdagen: En övning i att bli representativ”, Stockholms universitet (2015). Den interna diskussionen om uniformen refereras i Vetenskapsakademiens protokoll 12 januari 1828, § 4 och 20 februari 1828, § 8, KVA. Förslaget som godkändes av Karl XIV Johan återfinns i dokumentet ”Underdånigt förslag til Högtids-drägt eller uniform för Kungl. Vetenskaps-akademien”. Det odaterade dokumentet är signerat ”Gillas Carl Johan” och finns i samlingen Kungl. brev och skrivelser, vol. 2, KVA. Beslutet att upphöra med frack står i Vetenskapsakademiens protokoll 10 mars 1976, § 16, KVA.